

O'zbekiston Milliy axborot agentligi
O'zA Ilm-fan bo'limi

Elektron jurnal
2023 yil fevral soni №02 (40)

Toshkent-2023

А.А.ГУЛОВА. Алишер Навоийнинг Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ва Хожа Аҳрори Валий шахсиятига муносабати	105
К.Х.АВИЛОВА. Кардиологик терминологияни тўлдиришга сўз ўзлаштиришнинг таъсири	111
Ф.Н.БУРИЕВА. Ҳозирги ўзбек шеърлятидаги балладаларнинг жанр хусусиятлари (Усмон Азим ва Хуршид Даврон асарлари мисолида).....	120
С.М.ЭШПУЛАТОВА. Маҳоратли мунаққид Норбой Худойбергановнинг таҳлил услуби	126
Ш.УМАРОВА. Психологик жараёнларнинг лингвистик хусусиятлари (Шаҳодат Исахонованинг “Бибихоним” романи мисолида)	131
Т.Н.ЭШБОЕВА. “Тўрўғли” дostonлар туркумидаги архетип образлар.....	136
С.УЛЛИЕВА. Бадий образ яратишда лисоний бирликларнинг функциялари	142
М.ХУДАЙНАЗАРОВА. Навоий ижодида адолатли шоҳ концепцияси	148
Н.М.ИСАКУЛОВА. Ҳалима Аҳмедова ижодида бадий тафаккур ва метафорик образлар уйғунлашуви.....	153
Н.ҲОШИМОВА. Ёзувчи Назар Эшонкулнинг “Хароба шаҳар суврати” ҳикоясида руҳият тасвири	159

Фалсафа

К.У.САИДОВА. Феномен диалога культур в философской компаративистике: научно-методологические основы.....	164
Н.А.АЛИМАТОВА, Г.С.АБДУЛЛАХАНОВА. Таълим сифати – давлат рақобатбардошлигига таъсир этувчи муҳим омил	171
М.П.ЮНУСОВА. Маҳалла институтининг генезиси ва ривожланиш босқичлари.....	177
С.У.ЮЛДАШЕВ. Жамият ва давлат бошқарувида ижтимоий-маданий технологияларни рационаллаштириш зарурати	186
Ф.Д.МУЗАФФАРОВ. Имом Ғаззолий баҳс-мунозара санъати – мумтоз ўрта аср схоластика баҳс-мунозара маданиятининг юксак намунаси	191
Д.ИБРАХИМОВА. Ислom динида адолатнинг ижтимоий ахлоқий муҳит барқарорлигидаги роли	196
Д.Б.ШАРИПОВ. Тинчлик ва дунё тартиботининг минг йиллик таҳлили (Жак Аттали геоиқтисодий концепцияси мисолида)	203
У.Т.САФАРОВ. Маданий жараёнлар трансформацияси ва ёшлар этикаси	208

Тарих

М.А.БОЛТАБОЕВ. XX асрнинг 20 йилларида Ўзбекистонда мадрасаларнинг аҳволи ва уларнинг фаолияти	214
З.ТОҒАЙЕВ. IX аср охири XX аср бошларида Бухорода хунарманд жамиятлари ва бошқа касбий уюшмаларнинг фаолияти	219

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ ХОЖА БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ВА ХОЖА АҲРОРИ ВАЛИЙ ШАХСИЯТИГА МУНОСАБАТИ

Аноргул Ахтамовна ГУЛОВА

катта ўқитувчи

Бухоро давлат университети

Бухоро, Ўзбекистон

g.anorgul1986@gmail.com

Аннотация

Мақолада Алишер Навоийнинг Нақшбандия тариқатига бўлган ниҳоятда самимий муносабати, сулукнинг маънавий пирларига хос бўлган ҳамда ахлоққа беҳад ошуфталигию, ўзида ҳам уларнинг намоён бўлишини саодат деб билиши таъкидланиб, улуғ ижодкор Нақшбандия тариқати асосчиси Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ва пири комил Хожа Аҳрори Валий шахсиятига муносабати баён қилинган.

Таянч сўзлар: Аллоҳ, олам ва одам, “комил инсон”, “илоҳий ишқ”, “ахлоқ ва нафс тарбияси”, ориф, тавба, сабр, қаноат, риёзат, муршид, маърифат, ишқ, каромат, ваҳдат ул-вужуд.

ОТНОШЕНИЕ АЛИШЕРА НАВОИ К ЛИЧНОСТИ ХОЖА БАҲОУДДИНА НАҚШБАНДА И ХОЖА АХРОРА ВАЛИ

Аноргул Ахтамовна ГУЛОВА

старший преподаватель

Бухарский государственный университет

Бухара, Узбекистан

g.anorgul1986@gmail.com

Аннотация

В статье рассматривается искреннее отношения Алишера Навои к учению Накшбандия, присущим их сторонникам духовным качествам и нравственности, и что поэт считал счастьем их проявления в самом себе. А также излагается отношение Навои к личности основоположника учения Накшбандия Хожа Баҳоуддина Накшбанда и духовного наставника Хожа Ахрора Вали.

Ключевые слова: Аллах, ученый и мир, “совершенный человек”, “божественная любовь”, “нравственность и воспитание страстей”, ориф, покаяние, терпение, воздержание, муршид, просвещение, любовь, чудо, ваҳдат ул-вужуд.

Марказий Осиёдаги иккинчи уйғониш даврига асос солган Темурийлар давлати диний ва дунёвий илмларнинг, адабиёт ва санъатнинг кескин ривожланишига шарт-шароитлар

яратди. Давлат соҳиби бўлган Амир Темур ва унинг авлодлари илоҳиёт илмларига катта қизиқиш билан қарашган. Темурийлар хонадонининг қўллаб-қувватлаши натижасида Нақшбандия тариқати кичик сўфий жамоадан қудратли мафкуравий оқимга айланди. Бундан ташқари, Мухйиддин Ибн Арабий (ваф. 1241) томонидан ишлаб чиқилган “Ваҳдат ул-вужуд” тасаввуфий қарашлар концепциясининг Марказий Осиёда кенг ёйилиши айна шу даврда содир бўлди. Марказий Осиё халқлари адабиёти ва санъати йўналишларини белгилаб, мазмун-моҳиятига сингиб кетган калом, тасаввуф ва фалсафа худди шу даврда ёнма-ён ривожлана бошлади. Мазкур йўналишларнинг намоёндалари ҳамда тарафдорларининг ғоялари маданият ва илм-фан ривожига маълум даражада из қолдирди.

Юсуф Ҳамадоний ғояларини ривожлантирган Абдуҳолиқ Гиждувонийнинг таълимоти еттинчи пир – Баҳоуддин Нақшбандгача бўлган тасаввуфий ҳалқада янада такомиллашди. Мовароуннаҳр ва Хуросон халқлари ахлоқий қарашларига чуқур сингиб, темурийлар даврида давлат мафкураси даражасига кўтарилди олди. Мазкур даврда фаолият юритган улуғ мутафаккир ва давлат арбоби Алишер Навоий нақшбандийлик таълимоти вакили сифатида, нафақат ўз маънавий меросида, балки бошқарувчилик фаолиятида ушбу таълимот ғояларидан кенг фойдаланди.

Навоийнинг тасаввуфий асари “Насойим ул-муҳаббат”нинг муқаддима қисми “Бу тоифа сулукида муқаддима тамҳиди” деб номланиб, унда муаллиф инсон, унинг яратилиши, бошқа махлуқотлар орасида тутган ўрни, авлиё уллоҳларнинг вазифалари, шайхларнинг аъмол, афъол, муомалот ва риёзатлари каби фалсафий муаммолар устида тўхталади ва уларга тасаввуф таълимоти нуқтаи назаридан жавоб беришга ҳаракат қилади. Файласуф шоир асарнинг муқаддимасидаёқ уни ёзишдан мақсад тасаввуфнинг “дақойиқу мушкулотини равшанроқ алфоз (тушунарли тил)да очукроқ адо (содда услуб) била» баён этиш эканлигини таъкидлайди. Абдурахмон Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс” тазкирасидан 616 шайхнинг таржимаи ҳоли ўрин олган бўлса, Алишер Навоий муршиди ва маслакдоши Жомий асаридаги 60 таржимаи ҳолни камайтиради, лекин, “Нафаҳот ул-унс” асарида тилга олинмаган 214 шайх ҳаёти ҳақидаги маълумотларни қўшимча қилиб, “Насойим ул-муҳаббат”да зикр этилган шайхлар сонини 770 тага етказишга муваффақ бўлади. Асардаги шайхларнинг 35 нафарини аёл авлиёлар ташкил этади.

Алишер Навоий тасаввуф таълимотининг соф назарий муаммоларидан ҳисобланган тавба, вараъ, сабр, қаноат, таваккул, риёзат, фақр, муршид, маърифат, ишқ, каромат, ҳол, самў, ваҳдат ул-вужуд, илми зоҳирий, илми ботиний, илми ладуний каби ўнлаб масалалар юзасидан “Насойим ул-муҳаббат” асарида маълумот беради. Фақатгина шу билан чекланиб қолмасдан шайхларнинг тариқатга қандай кириб келгани, уларнинг ҳаёти ва фаолиятидаги ўзига хос жиҳатлар ҳақида батафсил тўхталади. Асарда тилга олинган 770 шайхнинг кўпчилиги тариқатга, аввало, қаттиқ тавба қилиш билан кирганлиги баён этилган. Мутафаккир буни шайхлар ҳаётидаги ибратли ҳикоялар орқали тасвирлашга эришган.

Мисол учун Навоий Абу Усмон Мағрибий ҳақида ҳикоя қиларкан, ҳикоят охирида Абу Усмон Мағрибийнинг сўзларини иқтибос сифатида келтиради: “... қиладурғонларимдан тавба қилиб, бу тариқни ихтиёр қилдим”. Ижодкор Амир Ҳусайний тўғрисида гапириб, у ов қилаётган пайтда кийикнинг гапи унга қаттиқ таъсир қилганлиги туфайли тавба қилиб,

тариқатга кирганлиги айтиб ўтилади. Шунингдек, Абу Абдуллоҳ Муборак, Фаридуддин Аттор, Ҳаким Санойи Ғазнавий, Ҳишом бинни Абдон, Қазиб ул - бон Мавсий, Шайх Рўзбехон Бақлий, Мавлоно Важихуддин, Шайх Абу Аҳмад Абдол Чиштиий сингари шайхларнинг тавбаси қаттиқ пушаймонликдан юзага келганлиги эътироф этилади.

Алишер Навоийнинг аввал “Бадоеъ ул-бидоя” девонига сарлавҳасиз, кейинчалик “Ғаройиб ус-сиғар”га “Қаноат нақшининг ифшосию нақшбандия тариқининг адоси” сарлавҳаси билан киритилган, олимларимиз томонидан шоирнинг йигитлик йилларида битгани эътироф этилган қитъаси [4;542-543] ҳамда “Ҳайрат ул-аброр” достонининг 21-бобидан ўрин олган Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ва Хожа Убайдуллоҳ васфига бағишланган мадҳиясида унинг нақшбандия тариқатига бўлган ниҳоятда самимий муносабати, сулукнинг маънавий пирларига хос бўлган ҳамда ахлоққа беҳад ошуфталигию, ўзида ҳам уларнинг намоён бўлишини саодат деб билиши ярқ этиб кўзга ташланади [1; 106]. Юқорида номи зикр этилган 11 байтли қитъа ва “Ҳайрат ул-аброр” достонидаги 45 байтдан таркиб топган бағишловда кузатилганидек, нақшбандийлик тариқати каби эҳтиросу ошкоралик билан бирор бошқа тариқат ғоялари юқори даражада мадҳ қилинмайди. Хусусан, улуғ ижодкор Нақшбандия тариқати асосчиси Баҳоуддин Нақшбандни бағишловнинг дастлабки 15 байтида тараннум этар экан, “нақш” ва шу жумладан, ҳосил бўлган сўзни ҳар байтда 2 мартадан (5-байтда 3 марта) қўллаб, ўзининг ҳақиқий маънода сўз мулкининг соҳибқирони эканлигини кўрсатади:

*“Хожаки, наққоши сипеҳри баланд,
Бўлгали ҳар сафҳасига нақибанд.
Айлади авроқ мунаққаш баса,
Нақш рақам айлади дилкаш баса.
Лек анинг нақши киби дилнавоз,
Чекмади то хомасидур нақшсоз.
Собит анинг кўнгли аро нақши жуд,
Маҳв ўлуб ул сафҳада нақши вужуд.
Нақшига тенг тутмай ўзин нақши Чин,
Олам ўлуб илгида нақши нигин.
Бўйла нигин нақшига фармонбари,
Мунча ажаб нақши ила деву пари.
Саъй ила бу гунбади бисёр нақш,
Ҳар нечаким айлабон изҳор нақш.
Нақшининг оллида намудор уза,
Нақш бўлуб сафҳайи девор уза.
Мунча ажаб нақш била аржуманд,
Кимса емас ғайри шаҳи нақш банд.
Жонга чекиб ранжу ано нақшини,
Сизмоқ учун анда фано нақшини.
Жони чу ул нақш макони бўлуб,
Нақшидин ўзга бори фоний бўлуб.
Турфа буким нақшига кўз солмайин,
Жонида жуз нақши бақо қолмайин.*

O'zbekiston
Milliy axborot
agentligi

*Кўнгли чекиб маскан аро нақши сайр,
Сайрда йўқ кўнгли аро нақши гайр.
Сайр анга бу тоқи мунаққаш уза,
Нақши кафи лавҳаи заркаш уза.
Чун изининг нақшига суртиб жабин,
Равшан этиб кўз фалаки нақшбин.
Равзаи жаннатқа чу айлаб хиром,
Ҳоли анинг ўрнида қойим мақом”.*

Алишер Навоий фикр мавзуси Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида эканлигини Хожа юксак осмон наққоши бўлиш учун ҳар саҳифага нақш банд этти, дейиш билан ўқувчига маълум қилади ва унинг улуғ тариқатга асос солганини баланд рутбали наққошга қиёслаб, бадий безак бера бошлайди. Навбатдаги мисраларда мазкур наққош нақш билан безатилган варақларни жуда кўп ҳосил қилгани ва уларни мафтункор нақшлар билан безаганию, лекин ҳақиқий наққош қалами ҳам унинг нақшидек кўнгилни ўзига жалб қилувчи, ёқимли нақшни чиза олмагани тасвирланади. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд сиймосида муаллиф орзусидаги фано мақомига эришган ориф шахсни кўрганини мадҳиянинг тўртинчи байтида таъкидлайди. Байтда Баҳоуддин Нақшбанднинг кўнгли ичра нақши жуд – сахийлик нақши собит бўлгани сабаб ул сафҳадан, яъни, кўнгилдан мавжудликнинг сурати тамомила маҳв бўлганлиги айтилади. Ўзига фақирлик ҳаётини раво кўриб, ҳалол лукмага таянган, молу жохга эҳтиёж сезмайдиган ориф кўнгли ана шундай фано мақомига айланади. Бағишловнинг 5–9-байтларида тасвирланганидек унинг олдида мавжудликнинг турли жозибали кўринишлари ҳеч қандай аҳамият касб этмайди. Бутун дунёга ўзининг нақши нигори билан донғи кетган Чин ўлкасининг нақши унинг нақшига тенг кела олмаганини, олам худди хожанинг бармоғидаги узуги нақшига айланиб қолганини (бунда Сулаймон алайҳис-салом узугининг қудратига ишора бор), деуу парилар ҳам шунчалик ажабланарли нақшлари (хийла-найранглари) билан ҳам ўша узук нақшига (ҳукмига) бўйсунушларини, осмон неча саъй – уринишлари билан ҳар қанча жозибали нақшларни кўз-кўз этиб турса-да, унинг нақши олдида осмон гумбазининг энг кўримли нақши ҳам қоғозда ишланиб, деворга осилган нақш мисоли қадрсизлигини юқори даражадаги шоирона эҳтирос билан Навоий ушбу сатрларда тасвирлайди. Шу билан бирга, муаллиф бунчалик кўп нақш билан аржуманд - азиз бўлган киши бегона киши эмас, шоҳи нақш банд эди, дея сўз ўйини қилиш билан Баҳоуддин ҳазратларини эъзозлайди, буюк тариқат пирини ўзига яқин олади. Кейинги мисраларда ҳам фано нақшидан ўзга нақшлар унинг кўнглидан фоний бўлгани каби тасвирланиб, ушбу сатрлар битилаётган онларда Хожанинг жаннатга хиром этгани-ю, унинг ҳоли ўрнида қойим мақом – ўринбосар бўлган яна бир пири муршидга ишораси бадий тарзда баён этилади. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ўрнида қойим мақом бўлган пири комил Хожа Убайдуллоҳ Аҳрори Валийни Навоий “офоқ ичида тоқ”, “муршиди офоқ” дея улуғларкан, шоҳу гадо Аҳрори Валийнинг хизматини қилишни улуғ саодат деб билишига ўқувчи эътиборини тортади. Бундан ташқари, мадҳиядан нақшбандия тариқатининг ижтимоийлашувига омил бўлган энг муҳим жиҳатларидан бири Хожа Аҳрори Валий шаънига айтилган таъриф-тавсифларда ўз ифодасини топади:

Гўшаи хилват аро тутмай қарор,

Ўзини қилмай яшурун ошкор.

Тарихдан аёнки, икки дарё оралиғи – Мовароуннаҳрда ҳукмдорлик қилган темурийлар Хожа Аҳрори Валийни ўзларининг пири комили сифатида тан олиб, хожанинг кўрсатмаларига амал қилишни ўзларига шараф деб билганлар. Бундан фойдаланган Хожа Аҳрори Валий мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этган ва кўплаб келишмовчиликларга чек қўйишга муваффақ бўлган. “Бобурнома”даги қуйидаги мулоҳазалар фикримизни қувватлантиради: “Самарқанд аҳликим, – деб ёзади муаллиф. – Йигирма-йигирма беш йил Султон Аҳмад мирзонинг замонида рафоҳият ва фароғат била ўтқариб эдилар, аксар муомала ҳазрати Хожа (Убайдуллоҳ) жиҳатидин адл ва шаръ тариқи била эди” [2;24]. Алишер Навоий мадҳиясидаги мисраларда ҳам ана шундай тарихий воқеаларга ишора қилинаётганлиги аён бўлади:

*Руқъалари етса не шоҳ қошига,
Иш ани қўймоқлиғ ўнуб бошига.
Англаб ани бош уза тожи яқин,
Ҳар сўзи ул тож уза дурри самин.*

“Хожа Аҳрори Валий тижорат билан шуғулланган бўлсалар-да, “Юклариди тухфаи нақди фано” бўлганини Навоий эътироф этиб, “Ҳимматидин бизни ҳам этсун худой, Фақр йўлида ғани, имонга бой” тарзидаги сатрларида самимий муҳаббат билан мадҳияга хотима ясайди. Айни ҳолат улуғ шоирнинг нақшбандия тариқатига таважжуҳ этганидан фахр-ифтихор туйишининг нишонасидир” [1;108].

Нақшбандия тариқатига дохил бўлиш ва юксак маънавий мартабага эришиш учун “хилват дар анжуман”, “сафар дар ватан”, “назар бар қадам”, “хуш дар дам” тамойилларига қатъий риоя этиш лозимлиги Навоийнинг “Қаноат нақшининг ифшосию нақшбандия тариқатининг адоси” номли китъасида ўз бадиий ифодасини топган. Қасиданинг илк байтида “Қаноат тариқига кир, эй кўнгил, Ки хатм ўлғай ойини иззат санга”, дея шоир ўз кўнглига мурожаат этади. Улуғ ижодкор бу билан нафсдан ғолиб келишнинг асосий йўлини нақшбандия тариқати билан боғланишда деб ҳисоблайди.

“Хамсатул-муттаҳаййирин” асарининг “Муқаддима”сидаги ишораларга таянган адабиётшунос Р.Воҳидов Абдурахмон Жомийнинг Ҳиротнинг Хиёбон мавзесидаги пири комили Саъдиддин Кошғарий мазори ёнида маскан тутгани ва кўплаб зиёратчиларнинг қаторида Алишер Навоий ҳам бу улуғ пир билан учрашганини 1459-1460 йилларда содир бўлган деган фикрга келади” [3; 12-52]. “Ёш шоирнинг 18-19 ёшларида юз берган бу учрашув юқорида номи келтирилган китъада ифодаланганидек “Қаноат тариқи”га киришига илк туртки бўлганлиги эҳтимолдан холи эмас. Чунки, Алишер Навоий кейинчалик Ҳазрат Жомий “хизматида таълим ва истифода юзидин” ўқиган китоблари рўйхатида Хожа Муҳаммад Порсонинг “Қудсия”, Шайх Ироқийнинг “Ламаот”, Ҳазрати Хожа Убайдуллоҳнинг “Оталари ишоралари ила битган рисоалари”, Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг “Илоҳийнома”си сингари ноёб асарларни қайд этади” [5;19-33].

Маълумки, юқоридаги китобларнинг кўпчилиги нақшбандийлик билан бевосита алоқадор. Навоий учун уларнинг мутолааси ва Махдуми Нуран билан кечган суҳбатлари унинг нақшбандия сулукига таважжуҳ қилишига, Хуросоннинг ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳаётига Хожа Аҳрори Валий сингари фаол қатнашиб, чегара билмас бунёдкорлик ишларини амалга оширишига, ўзининг улкан адабий меросида

нақшбандия тариқатининг ўлмас ғояларини санъаткорона ифодалаб, бу тариқатга бўлган самимий муҳаббатини эҳтиросли байтларда бадийлаштиришига сабаб бўлди.

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий ҳам расман нақшбандия тариқатига кирган бўлса-да, ҳам ҳаётда, ҳам ижодда тасаввуфнинг илм ва ирфон жиҳатига суяниб, фаолият кўрсатган. Жаҳон адабиёти ва маданиятига катта ҳисса қўшган улуғ ижодкор шеърларининг ҳар бир байтида инсоният манфаатларини ёқлаган ҳолда ахлоқ тарбиясида алоҳида натижаларни қўлга киритиш, тафаккурни маҳдудлик, қоқоқлик, ёвузлик исканжаларидан озод қилиш, руҳ ва кўнгил сир-асрорини кашф этишда ҳақиқий ишқ ва маърифатдан юқори даражада моҳирлик билан фойдаланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Алишер Навоий ижодий меросининг умумбашарият маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни” Халқаро илмий анжуман материаллари. – Навоий, 2017. – 407 б.
2. Бобур, Заҳриддин Муҳаммад. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1989, –368 б.
3. Воҳидов Р. Навоийнинг икки дурдонаси. – Тошкент: Фан, 1992. – 132 б.
4. Навоий, Алишер. Мукамал асарлар тўплами. XX жилдлик. 3-жилд. – Тошкент: Фан, 1988. – 596 б.
5. Ҳайитов Ш. Баркамол инсон тимсоли. – Тошкент: Фан, 2003. – 216 б.

O'zbekiston
Milliy axborot
agentligi

